

МІЖНАРОДНА ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 327:339.9 (045)

І. Г. ОНИЩЕНКО

ГЕОПОЛІТИЧНІ РИЗИКИ У НОВІЙ ПОЛІТИЧНІЙ КОНФІГУРАЦІЇ СВІТУ

Досліджено геополітичні ризики в системі міжнародних відносин, розглядаються основні підходи до визначення поняття «геополітичний ризик», аналізується внутрішня природа геополітичного ризику. Головна увага зосереджена на фундаментальних геополітичних ризиках, які можуть змінити геополітичну архітектоніку світу. Аналіз геополітичних ризиків останнього десятиріччя дає підстави автору стверджувати, що геополітичні зміни потребують переосмислення стратегічних цілей держав.

Ключові слова: глобалізація, геополітика, геополітичний ризик, геополітичний простір, держава.

Онищенко И. Г. Геополитические риски в новой политической конфигурации мира

Исследованы геополитические риски в системе международных отношений, рассматриваются основные подходы к изучению понятия «геополитический риск», анализируется внутренняя природа геополитического риска. Главное внимание сосредоточено на фундаментальных геополитических рисках, которые могут изменить геополитическую архитектуру мира. Анализ геополитических рисков последнего десятилетия даёт основание автору утверждать, что геополитические изменения требуют переосмысления стратегических целей государств.

Ключевые слова: глобализация, геополитика, геополитический риск, геополитическое пространство, государство.

Onishchenko Iryna. Geopolitical risks in the new political configuration of the world

Geopolitical risks in the system of international relations are investigated, the basic approaches to definition of the notion of «geopolitical risk» are analyzed, the internal nature of geopolitical risk is analysed. The main focus is on the fundamental geopolitical risks that can change the geopolitical architects of the world. The analysis of geopolitical risks of the last decade gives the reason for the author to assert that geopolitical changes need to rethink states strategic goals.

Keywords: globalization, geopolitics, geopolitical risk, geopolitical space, state.

В умовах сьогодення, коли глобалізаційні процеси дедалі більше даються взнаки, існуюча геополітична модель світу знаходиться в нерівноважному, перехідному, надзвичайно динамічному та непередбачуваному стані. Політичні виклики та ризики повсякчас підвищують невизначеність політичної ситуації і провокують відповідні реакції урядів, звужують геополітичну карту світу, підбивають класичні схеми геополітики. Відтак необхідність всебічного вивчення, аналізу та прогнозування феномена глобальних геополітичних ризиків є нагальним завданням учених-політологів. Нова геополітична ситуація в світі несе додаткові ризики і для України.

Хоча у науковий обіг поняття «геополітичний ризик» введено не так давно, дослідженню питань глобальних ризиків приділено чимало уваги у сучасній науці. Проблему геополітичних ризиків тією, чи іншою мірою вивчали У. Бек, Ю. Ю. Волобуєва, Е. Гідденс, В. В. Глущенко, С. А. Данілов, О. О. Дегтярьова, М. Дуглас, І. Б. Єжієв, В. Є. Ковальов, С. О. Кравченко, В. В. Кривошеїн, Н. Луман, А. І. Неклесса, О. М. Тулуб, О. В. Юдін, О. Яніцький, І. Яковенко. Поява таких досліджень напряму пов'язана з процесами модернізації та демократизації суспільства та нестійкістю сучасних політичних структур. Ідеї, концепти й конструкти геополітичного ризику, що введені у політологічну науку, дозволяють моделювати та визначати геополітичні ризики, їх внутрішню природу, структуру, динаміку, ймовірність та можливу пролонгацію.

Останні роки насичені геополітичними подіями. Немає сенсу перераховувати ті політичні трансформації, які призвели до зміни глобальної світової системи. По суті, відбувається ескалація геополі-

літичного напруження, змінюється архітектоніка сучасного світу, що вимагає від держав для прогнозування можливих геополітичних ризиків, враховувати всі види таких ризиків — політичні, економічні, етнічні, культурні, соціальні, технологічні, екологічні. Геополітичні зміни потребують переосмислення колишніх стратегічних цілей та умов розвитку будь-якої держави. Класична системна геополітика спрацьовувала тоді, коли контури світу можна було окреслити чітко трьома світами — «першим», «другим» та «третім». Теорія трьох світів чітко визначала центри сили як геостратегічну категорію. Вона стверджувала, що конкуруючі світові центри сили «першого» та «другого світів» прагнули втягнути до своєї орбіти «третій світ» — країни, що розвиваються, яких об'єднує не лише низький рівень соціально-економічного розвитку, а, перш за все, та обставина, що всі вони є країнами-об'єктами світової політики. Відтепер проблемами цих периферійних країн (де постійно відбуваються війни та епідемії) світова політика майже не переймається, що в майбутньому створить багато проблем. Центри сили мають можливість підпорядкувати діяльність інших акторів міжнародних відносин відповідно до власних національних інтересів, що збільшує геополітичні ризики світу.

У політичній практиці поняття «політичний ризик» означає ступінь ймовірної невдачі політичної діяльності, яка визначається через співвідношення вирогідності неуспіху певних політичних кроків і ступеня несприятливих наслідків, зумовлених утіленням прийнятих рішень у державну політику¹. Хвиля зацікавленості проблемами політичного ризику з'явилася через події «зеленої революції» в Ірані (1979 р.), які змінили світову політичну конфігурацію. На думку деяких дослідників початком запровадження поняття «геополітичний ризик» слід вважати ще 50-ті роки двадцятого століття. Кубинська революція та криза у Карибському басейні політичні ризики перетворила на геополітичні, оскільки події в цьому регіоні мали загальносвітове значення². І. Єжиєв, наприклад, визначає поняття «геополітичний ризик» як «ймовірність зміни геополітичної ситуації на регіональному та глобальному рівнях, що виражається в несприятливих умовах або додаткових можливостях»³.

В. В. Кривошеїн також вважає часом запровадження категорії «політичний ризик» 50-ті роки двадцятого сторіччя. Він визначає його як «теоретичне узагальнення особливих ситуацій світового політичного процесу»⁴. Дослідник наголошує, що геополітичний ризик має об'єктивно-суб'єктивну природу, «оскільки зумовлюється невизначеністю міжнародно-політичного середовища та характеризується особливим типом взаємозв'язку об'єктивної ситуації світового політичного процесу й діяльності суб'єкта в ній»⁵.

Варто наголосити, що ще Ф. Ратцель у роботі «Закони просторового зростання» та К. Хаусхофер у цілій низці своїх наукових розвідок, не вживаючи саму категорію «політичний ризик», осмислювали його як форму прийняття рішення по геополітично значущим питанням. Така форма, за їхніми твердженнями, є певною конструкцією, що залежить від факторів культурного порядку та уподобань тих, хто цю конструкцію творить⁶.

Філософське осмислення концепту геополітичного ризику обумовлено не лише глобальними структурними змінами геополітичного простору, а й зростанням ролі національного фактору в житті етносів та націй та послабленням державних кордонів національних соціумів⁷. Експерти називають геополітичні ризики поряд з економічними, екологічними, технологічними та соціальними — основними ризиками сьогодення. Загалом до категорії геополітичних ризиків відносять — неефективність глобального та регіонального управління, державний колапс (або кризу), кризу національного управління, міждержавний конфлікт, міжетнічний конфлікт, регіональний конфлікт, міжнародний тероризм, глобальну бідність, нелегальну міграцію, наявність зброї масового знищення, продовольчу кризу тощо⁸.

На основі аналізу світової політичної та економічної кон'юнктури дослідники вивчають проблему ризику саме у геополітичній площині. А. І. Неклеса розглядає геополітичний ризик як механізм інтеграції суспільства та формування державності та цивілізаційного простору. При цьому він наголошує на негативних наслідках глобалізаційних тенденцій останнього часу. А. В. Юдін аналізуючи ризик як суспільний феномен, розробив авторську

концепцію геополітичного ризику, котра пов'язує його з просторовими змінами соціального світу⁹.

Дослідники сходяться на думці, що в умовах глобальної світової геополітики конкуренція між різними ціннісними орієнтирами та моделями розвитку може зробити фундаментальні геополітичні ризики керованими.

У Національному інституті стратегічних досліджень опубліковано декілька доповідей, які аналізують глобалізацію як важливий посткласичний фактор формування поствестфальської системи геополітичних координат. Характеризуючи новий, нетрадиційний для геополітики клас загроз, що пов'язаний з міграційними потоками, глобальним наркотрафіком, мережевим віртуальним андеграундом неформальних міжнародних організацій (які подекуди є відверто терористичними), дослідники наголошують що, «сучасний геополітичний простір пронизаний мережевими структурами, які досить довільно перетинають силові геополітичні лінії, вносячи нові акценти в геополітичні правила гри»¹⁰. Об'єктами політичного ризику експерти вважають такі політичні події — революції (або будь-які революційні прояви), розпад держави, нездатність держави захищати свої інтереси на міжнародній арені, завоювання держави тощо.

Внутрішню природу геополітичного ризику можна зрозуміти через аналіз його функцій. Зокрема, В. В. Кривошеїн відповідно виділяє інноваційну (пошук нетрадиційних способів вирішення геополітичних проблем), регулятивну або стимулюючу, захисну, компенсаційну та аналітичну функції.

Стимулююча функція може проявлятися у двох площинах — конструктивній та деструктивній. Варто погодитися з тим, що саме держава є організаційною формою захисту від геополітичного ризику. Причому, наголошує дослідник, конкуруючі між собою держави, можуть посилити свої геополітичні позиції лише зруйнувавши, або знизивши ефективність системи захисту геополітичних інтересів інших держав¹¹. Щодо захисної функції, то тут все зрозуміло — держава має захищати власний суверенітет, дбати про економічну, політичну, соціальну, екологічну, етнічну безпеку. Компенсаційна функція геополітичного ризику допомагає отри-

мати додатковий прибуток від спрямування інвестиційних та товарних потоків у потрібне державі русло. Нарешті, аналітична функція передбачає аналіз та прогнозування адекватних, найбільш корисних та найменш ризикованих варіантів можливих рішень для запобігання геополітичних ризиків.

Моделювання геополітичних ризиків дозволяє точно визначити геополітичні обставини з метою прогнозування. Індикатором геополітичного ризику (тобто критеріями із заданими параметрами) вважають порушення стану стратегічної стабільності у певному геостратегічному просторі. Завдяки моделюванню геополітичних ризиків досягається головна мета в системі глобальних міжнародних відносин — забезпечити захищеність геополітичних інтересів країни.

Виокремлюючи за критеріями масштабу прояву суверенні (загальнодержавні), регіональні та глобальні геополітичні ризики, можна наголосити, що останні пов'язані з загальносвітовими процесами та тенденціями, які впливають на світову економіку, й відповідно, на політичну стабільність¹². Загальнодержавні геополітичні ризики це — нестабільність внутрішньополітичної ситуації, зниження рівня державного суверенітету у будь-якому його прояві. Нездатність держави протистояти посиленням тенденцій сепаратизму, монополізація влади, надмірна централізація тощо — це прояви геополітичних ризиків, коли держава може втратити самостійність та незалежність.

Регіональні конфлікти також впливають на загальносвітову політичну рівновагу. Регіональний політичний простір набуває ваги в умовах зростання глобалізаційних процесів, коли послаблюється роль національної держави на світовій арені. Національні держави змушені передати частину повноважень та відповідальності на наднаціональний рівень — регіональний. Регіональний геополітичний ризик — політична нестабільність у певному регіоні, яка може бути викликана етнічними, релігійними, культурними конфліктами.

Глобальні геополітичні ризики — мегаризики в системі міжнародних відносин, пов'язані з тероризмом, військовими переворотами, фінансовими та економічними кризами.

Міжнародні аналітичні центри, прогножуючи геополітичну ситуацію та визначаючи головні геополітичні ризики на перспективу, наприклад, у 2015 році відзначали десятку ризиків глобального масштабу — збільшення розбіжностей у середині Європейського Союзу (як економічних так і політичних); взаємовідносини Росії з Україною (гібридна війна); амбітні економічні реформи Китаю; стратегія т. зв. озброєння фінансів (використання санкцій та доступ до ринків капіталів); діяльність ІДІЛ; слабкість нових лідерів, які зіткнуться з рішуче налаштованою опозицією у Туреччині, Нігерії, Бразилії, Колумбії); суперництво між Іраном та Саудівською Аравією, що посилює близько-східний конфлікт; внутрішньополітична нестабільність на Тайвані та внутрішньополітична боротьба у Туреччині¹³.

В 2016 році ряд експертів до найбільш важливих геополітичних ризиків віднесли зростання слабкості попиту у світовій економіці, що було пов'язано із зміною структури китайської економіки та одночасно уповільнення європейського економічного розвитку. Розширення Китаєм власної геостратегічної сфери (намагання отримати морські зони у Східному та Південно-Китайському морях) спровокувало посилення геостратегічних ризиків у цьому регіоні. Загострення ситуації на Близькому Сході (загрози ІДІЛ для громадян всього світу), системні комп'ютерні атаки на банки, несанкціонований доступ до особистих даних, промислове шпигунство — ці геополітичні ризики 2016 року були набором глобальних проблем, котрі спричинили суттєвий вплив на світову політику та економіку¹⁴.

За результатами Всесвітнього економічного форуму в Давосі, згідно *Global Risks Report 2017* за оцінкою міжнародних експертів визначені тридцять глобальних ризиків та основні тенденції, які можуть чи посилити ризики, чи змінити їх співвідношення. Цікаво, що порівняно новим ризиком визначено ризик неефективності регіонального та глобального управління. Тобто підкреслюється неспроможність глобальних структур уникнути глобальних економічних, екологічних та геополітичних ризиків. В експертному дослідженні виконано аналіз найбільш складних геополітичних проблем — тероризму, міждержавних конфліктів, нее-

фективності державної влади та наголошено на інертності тих інститутів, які вважаються пріоритетними для забезпечення глобальної безпеки¹⁵.

Американська компанія «Eurasia Group», яка займається дослідженням політичних ризиків та має свої представництва у багатьох країнах, на початку кожного року висловлює власне бачення політичних проблем, які, на їхню думку, можуть суттєво вплинути на світову геополітичну ситуацію. Серед експертів кампанії — колишні прем'єр міністри та міністри урядів різних держав, що дає можливість рівень їхньої експертної думки вважати достатньо фаховим. Так, у січні 2018 року на сайті «Eurasia Group» політологи Єн Бреммер та Кліфф Купчан до геополітичних ризиків 2018 року віднесли — зростання політичного впливу Китаю; ймовірність виникнення катастрофічних інцидентів; технологічну холодну війну; т. зв. мексиканський фактор; напруження відносин між США та Іраном; ослаблення урядових інституцій та посилення неопротекціонізму; розбіжності у Великій Британії та ін.¹⁶

У доповіді зазначається, що той світовий порядок, який склався після Другої світової війни, унаслідок руйнації внутрішньої, регіональної та міжнародної політичної рівноваги поступово змінюється — нова конфігурація світу сьогодні майже не керована, що являє собою небезпеку, а тому має стати прогнозованою та керованою. Низка дослідників до суттєвих геополітичних ризиків 2018 року відносять деструктивний потенціал національної ідентичності та стремління до самовизначення, що в атмосфері геополітичної невизначеності стають дедалі проблемнішими. Національні меншини вимагають відділення та набуття своїми автономіями рис незалежної держави. Автори підкреслюють, що, незважаючи на позитивні тенденції в глобальній економіці, 2018 рік може принести неочікувану кризу — геополітичний еквівалент фінансової кризи 2008 року.

Першим ризиком експерти вкотре називають зростання політичного впливу Китаю. Китайський уряд, переглянувши зовнішні умови існування країни, встановив нові правила, розробивши найбільш ефективну в світі глобальну торгово-інвестиційну стратегію. Китай використовує власні технологічні компанії для про-

сування у світі державних інтересів країни. Пекін інвестує і розширює свій вплив, обіцяючи невтручання в політичне та економічне життя інших країн, які в даний час схильні приєднатись до Китаю. Глобальне бізнес-середовище змушене адаптуватися до нових китайських правил, стандартів і методів. Крім того, експерти прогнозують ймовірність американо-китайського конфлікту — особливо у сфері торгівлі¹⁷. Іншою сферою конкуренції називають боротьбу США та Китаю за центри економічного впливу в галузі розробки нових інформаційних технологій.

Аналізуючи можливі геополітичні кризи (подібної до Карибської кризи або подій 11 вересня 2001 року), політологи називають декілька регіонів, в яких «невірна дія» чи «помилкове судження» можуть спровокувати міжнародний конфлікт. До таких регіонів експерти відносять Сирію, Північну Корею, Ірак та Росію.

Ще одним фактором ризику вважається Мексика. Йдеться про обрання нового президента та ймовірність перегляду Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА). Країну може охопити хвиля невдоволень, спровокована корупційними скандалами, діяльністю наркокартелів та уповільненням економічного зростання.

Переговори у Британії у зв'язку з Брексітом також виступають певним подразником на геополітичному полі. Жорстка позиція «поки не узгоджено все, не узгоджене нічого» буде причиною постійних непорозумінь, як всередині країни, так і в ЄС¹⁸.

Таким чином, світ вступає у невизначену геополітичну фазу, коли він стає не тільки багатополярним, він стає мультиконцептуальним. Існуючі усталені норми та політичні інститути підлягають ревізії, що дестабілізує не лише внутрішній політичний ландшафт країн, а й всю систему міжнародних відносин. Зовнішня проекція державної могутності провокує нові геополітичні ризики. Відсутність усталених правил поведінки та балансу сил провокує держави на нові міждержавні конфлікти. Нажаль, таким прикладом є анексія Криму та військова присутність російських сил на території Донецької та Луганської областей України. Перманентна зміна відносин між великими світовими та регіональними гравцями (усталені блоки та альянси подекуди змінюють конфігу-

рацію) повсякчас відбивається на малих державах, які змушені трансформувати свої відносини з центрами сили. Загалом еволюція міжнародних відносин потребує формування нового порядку денного задля існування світу в цілому.

1. *Кунрій Т.* Ризик політичний // Новітня політична лексика (неологізми, оказіоналізми та інші новотвори) / І. Я. Вдовичин, Л. Я. Угрин, Г. В. Шипунов та ін./ за ред. Н. М. Хоми. Львів: Новий світ — 2000, 2015. С. 341.
2. *Эжиев Иса.* Геополитический риск как политическая категория // *Власть.* 2009 № 12. С.144.
3. Там само. С.140.
4. *Кривошеїн В. В.* Концепт «політичний ризик» у структурі оцінки інвестиційного клімату країни // *S.P.A.C.E.* 2016. № 1. С.85.
5. Там само.
6. *Хаусхоффер К.* О геополитике: работы разных лет. Москва: Мысль, 2001. С.24-67.
7. *Юдин А. В.* Геополитический риск: развёртывание философской концептуализации: автореф. дисс. ... канд. филос. наук. Саратов, 2012. С. 3.
8. *Тулуб О. М.* Глобальні виклики ХХІ століття: тенденції та ризики в умовах інформаційної економіки // *Економіка і суспільство.* 2017. № 9. С. 34.
9. *Юдин А. В.* Цит. работа. С. 10.
10. <http://www.niss.gov.ua/articles/673/>
11. *Кривошеїн В. В.* Цит. праця. С. 86.
12. *Эжиев Иса.* Цит. работа. С. 144.
13. *С какими самыми большими рисками миру придётся столкнуться в 2015 году* // УНИАН: інформаційне агентство. 2015. 6 января. URL: <http://www.unian.net/world/1029426>.
14. *Чотири найбільших геополітичних ризика 2016 року.* URL: <http://www.marketwatch.com/story/the-four-biggest-geopolitical-risks-in-2016-2015-12-28>.
15. *Marsh & McLennan Companies Zurich Insurance Group.* The Global Risks Report 2017. URL: <http://www.weforum.org/docs>.
16. *Геополітичні ризики у 2018 році* // Galinfo. 2018. 10 січня. URL: <http://galinfo.com.ua/news>.
17. Там само.

***Onishchenko Iryna.* Geopolitical risks in the new political configuration of the world**

In the face of globalization, the existing geopolitical model of the world is in a non-equilibrium, transitional, extremely dynamic and unpredictable state. Geopolitical risks need closer attention because they increase uncertainty in the political situation and provoke the responses of politicians. The geopolitical map of the modern world, which undermines the classical scheme of geopolitics, is narrowing. Thus, the necessity of comprehensive study, analysis and forecasting of the phenomenon of global geopolitical risks is the urgent task of political scientists. The new geopolitical situation in the world carries additional risks for Ukraine. Recent years are saturated with geopolitical events. It makes no sense to enumerate the political transformations that led to the change of the global world system. In essence, the escalation of geopolitical tension, changes the architects of the

modern world, which requires the state to predict possible geopolitical risks, to take into account all types of such risks—political, economic, ethnic, cultural, Social, technological, ecological. Geopolitical changes require rethinking the former strategic goals and development conditions of any state. Classic geopolitics have had an important quality — the system, when the competing world centers of power sought to pull to their orbit T. PV. «The Third World», whereas now—the problems of these peripheral countries (where wars and epidemics occur), the world policy is almost not concerned that the future will create many problems. Philosophical understanding of the concept of geopolitical risk is caused not only by the global structural changes of the geopolitical space, but also the growth of the role of national factor in the life of Ethnos and nations and the weakening of the state borders of National Society. Experts call geopolitical risks along with the economic, environmental, technological and social-core risks of today. The category of geopolitical risks include ineffectiveness of global and regional management, state collapse, or crisis, national governance crisis, inter-State conflict, the presence of weapons of mass destruction, food crisis, etc. Researchers agree that in terms of global geopolitics, fundamental geopolitical risks can become manageable. That is why their study needs closer attention from both political scientists and practical politicians. Modeling of geopolitical risks allows to determine exactly geopolitical circumstances for forecasting purposes. An indicator of geopolitical risk (that is, criteria with the specified parameters) consider a violation of the state of strategic stability in a certain geo-strategic space. By modelling geopolitical risks the main objective in the system of global international relations is achieved—to ensure the protection of geopolitical interests of the country. The world enters into an uncertain geopolitical phase, when it becomes not only multi-polar, it becomes multi-conceptual. Existing established norms and political institutions are no longer axiomatic, they are subject to revision, which sometimes becomes dangerous and destabilizing not only the internal political landscape of countries, but also the whole system of international relations. Thus, the concept of the national State is becoming more and more popular and gaining political weight. The external projection of state power provokes new geopolitical risks. Firstly, in the absence of clear rules of conduct and the established balance of forces there is a probability of false evaluation of its and alien capabilities, which provokes intergovernmental conflicts. Unfortunately, this example is the annexation of Crimea and the military presence of Russian forces on the territory of Donetsk and Lugansk regions of Ukraine. Secondly, the permanent change of relations between the major world and regional players (established blocks and alliances sometimes change the configuration) all the time reflected in the small States that are forced to transform their relationship with the centres of power.

Keywords: globalization, geopolitics, geopolitical risk, geopolitical space, state.